

Максименко О. Г.

м. Донецьк

ДО ПИТАННЯ ПРО ТВОРЧИСТЬ

У статті розглядається питання етіології творчих здібностей особистості. Аналізуються різні підходи до розуміння творчості як процесу. Стверджується, що існує два різновиди творчості залежно від особливостей особистості. Розглядається вплив об'єктних відносин на формування творчих здібностей в дитячому віці.

Ключові слова: *творчість, самоактуалізація, сублімація, механізми психологічного захисту, соціальне оточення, гра.*

Постановка проблеми

Вступ. Багато людей через їхню традиційну систему навчання і виховання, тяжіють до традиційного сприйняття та аналізу діяльності і навколишнього світу. Лише деякі особистості, використовуючи латеральні прийоми, вводять в дію креативні процедури. Причому творчий погляд стримується самими суб'єктами діяльності, які використовують захисні бар'єри. Між тим, здатність до креативного мислення не є унікальним проявом окремої особистості. Сучасні експериментальні дослідження показують, що креативні здібності можна розвивати за умови психологічної готовності суб'єкта.

Творчість можна розвивати тільки творчістю. Коли кожна людина стає метою творчого акту, коли забезпечуються всі умови творчого процесу, засоби і передумови для її саморозвитку як цілісної особистості або, що те ж саме — як творця; коли творчість стає свідомо детермінованим процесом й на основі раціональності здійснюваним, тоді творчість може бути визначена як спосіб буття людини і суспільства, що збігаються зі своєю сутністю.

Творчість, як і діяльність, є формотворчим процесом, процесом творення неприродних форм самої природи — соціально-культурних форм. Однак на відміну від діяльності творчість у формі практичної реалізації є творення і освоєння культури. Можна припустити, що творчість є найбільш розвинена форма розвитку. Розвитку у вигляді свободи творчості та самоактуалізації особистості. Саме через нескінченність і невичерпність творчість можна вважати підставою буття істинного суспільства та істинної (спонтанної, активної, цілісної) людини.

Аналіз останніх досліджень. Одне з найпоширеніших визначень творчості — визначення за продуктом або результатом (А. Брушлинський, К. Дункер, Я. Пономарьов, С. Рубинштейн та ін.). Творчістю в цьому випадку визнається все, що веде до створення нового. Однак, не всі продукти діяльності, при створенні яких явно проявився творчий підхід, є новими. Наприклад, в науці траплялися одночасні відкриття (або майже одночасні), так само удосконалення раніше створеного чи можна назвати творчістю? Як бачимо питання визначення творчості за продуктом залишається відкритим.

Інший підхід до визначення та оцінки творчості — за ступенем алгоритмізації процесу діяльності. Якщо процес діяльності жорстко алгоритмізований, то творчості в

ньому місця немає (Є. Ємельянов, Б. Мейлах, К. Славська, Б. Теплов, М. Ярошевський). Справедливо вважається, що такий процес призводить до заздальгідь відомого результату. Твердження про те, що творчість виникає в умовах, коли процес не алгоритмізований, можна визнати вірним, але тут знову з'являється цілий спектр інших складних питань. Наприклад, процес створення продукту алгоритмізований, проте одна людина ставиться до нього творчо, з натхненням, а інша — ні.

У психофізіології творчість розглядається як різновид пошукової активності (С. Бондаренко, В. Роттенберг та ін.), під якою розуміється вид активності, орієнтованої на зміну проблемної ситуації або на зміни в самому суб'єкті. І. Павлов, зараховуючи потребу в пошуку до числа біологічних, підкреслював, що її принципова відмінність від інших вітальних потреб в тому, що вона практично не насичується. Потреба в пошуку є психофізіологічною основою творчості, двигуном суспільного прогресу. Тому її жага принципово важлива, адже йдеться про біологічно зумовлену потребу в постійній зміні та розвитку.

Отже, творчість для людини — найбільш поширений та природний варіант прояву дослідницької поведінки. У соціальному, психологічному й освітньому планах особливим є те, що людина здатна відчувати і відчуває справжнє задоволення не тільки від результатів творчості, а й від самого процесу творчого, дослідницького пошуку. Історія науки знає випадки, коли вченим байдужі премії, матеріальні та інші заохочення. Зробивши відкриття, творча людина не зупиняється, а рухається далі.

Мета статті. На наш погляд розуміння природи творчості людини дасть змогу більш конструктивно підходити до питання розвитку та формування творчих здібностей суб'єкта.

Виклад основного матеріалу

Відомо, що значна частина людей при виборі життєвого шляху шукає для себе таку роботу, яка не вимагала б застосування творчих здібностей. Більшість людей відчувають емоційний дискомфорт у проблемних ситуаціях, що потребують вибору, самостійності у прийнятті рішень. Тому однією з головних відмінностей творця є не просто відсутність страху перед проблемною ситуацією, а прагнення неї. Зазвичай прагнення пошуку, вирішення проблемних ситуацій, поєднується зі здатністю використовувати в своїх інтересах нестабільність, неоднозначність.

Самі творці, а також дослідники, що вивчали творчість, відзначали, що проявам креативності часто властиві змінені стани свідомості. Незважаючи на те, що біографи видатних людей нерідко писали про схильність багатьох великих до зовнішньої, штучної стимуляції творчої активності (алкоголь, кава, різні психотропні засоби), дослідження фізіологів свідчать, що пошукова активність значно підвищує стійкість організму до дії найрізноманітніших шкідливих факторів зовнішнього середовища, включаючи і алкоголь, і різні психотропні засоби.

Цікаві дані отримані при дослідженні поведінки тварин. У ряді таких досліджень (В. Аршавський, А. Кампов-Польовий, В. Роттенберг та ін.), проведених на щурах, було виявлено, що активні особи з явно вираженою схильністю до дослідницької пове-

дінки, які прагнуть до лідерства, уникають провокативних поїлок з алкоголем. Навпаки, пасивні, менш цікаві тварини, несхильні до лідерства досить часто підбігають до поїлок, і у них відносно швидко формується алкогольна й інші залежності (А. Кампов-Польовий). Такі тварини демонструють хоробрість та активність, як правило, тільки під впливом алкоголю.

Цікаве питання співвідношення понять «творчість» і «діяльність». Згідно з Я. Пономарьовим основною ознакою діяльності є відповідність мети діяльності її результату, в той час як для творчого акту більш характерне протилежне — мета (задум, програма тощо) та результат неузгоджені. Творча активність може виникати в процесі діяльності, але пов'язана вона не з досягненням поставленої мети, а з породженням у процесі діяльності побічного продукту. Цей побічний продукт і є справжнім результатом творчості. Таким чином, за Я. Пономарьовим, суть креативності зводиться до інтелектуальної активності й сензитивності до побічних продуктів своєї діяльності.

Творчість не є діяльністю. Творчість та діяльність існують паралельно, і в жодного виду діяльності немає монопольного права на творчість. Навіть заняття наукою чи мистецтвом, з якими, на рівні буденної свідомості, найчастіше асоціюється творчість, не можуть називатися творчими, або не творчими. Творчість може супроводжувати будь-яку діяльність і не бути там, де її неодмінно очікують побачити.

Багато педагогів-практиків (особливо це характерно для педагогів дошкільної ланки) переконані, що є творчі і нетворчі види діяльності дітей. Так, наприклад, малювання, співи, музика та інші види дитячих художніх занять ними зазвичай кваліфікуються як творчі. Тому вважається, займаючись цим з дитиною, ми обов'язково розвиваємо її творчі здібності. При цьому, як правило, не береться до уваги, що ця діяльність часто виявляється гранично алгоритмізованою і позбавленою будь-якого творчого начала.

До основних рис творчого акту більшість фахівців з незапам'ятних часів відносять несвідомість, спонтанність, невідконтрольність розуму і волі. Багато творців, посилаючись на власні відчуття, стверджували, що, незважаючи на те, що створене ними особисто, їм не належить. І відсилали людей, що цікавляться або, як В. Гюго, до Бога, який нібито «... диктував, а я писав», або, як Н. Паганіні, — до диявола, який його рукою так довершено веде смичок по струнах. Іноді генії обходилися і без таких уточнень, стверджуючи, що твори створюються ними, але поза їх волею.

Імовірно відбувається це тому, що у творчості принципово важлива роль несвідомого і головне таїнство творчості в тому, що його продукт визріває і народжується далеко за межами свідомості.

Цілком очевидно, що, помістивши людину, що прагне творчості під яблуню, де вже починають падати дозрілі яблука, і тим більше уклавши спати, в дослідницьку позицію його не поставиш. Як ми вже зазначали, посилаючись на Я. Пономарьова, творчість стає можливою тоді, коли людина діяльна, активна і головне — сензитивна до побічного продукту своєї діяльності.

У творчості, на думку В. Дружиніна, зовнішня активність не головне, вона лише експлікація продуктів внутрішнього акту, найбільш важлива тут активність внутрішня,

ментальна. Внутрішня активність передбачає створення ідеального образу світу, в якому дозволена проблема відчуження людини і середовища (В. Вільчек). У творчому акті, в якій би сфері він не відбувався — художній, практичній або навіть науковій — несвідомому відводиться особлива, домінуюча роль.

Повернемося до міркувань В. Дружиніна. У процесі діяльності творчість розгортається як мимовільна активність психіки і людина виявляється абсолютно нездатною керувати потоком образів, ідей, асоціацій. «...Свідомість стає пасивним екраном, на який людське несвідоме відображає себе» [2, 162].

Діяльність несвідомого прихована від зовнішніх спостерігачів. Почасти через це процес творчості вважається легким і приємним заняттям, а продукти творчості здаються зробленими легко, просто, природно. Звідси і дві помилки, які століттями живуть в повсякденній свідомості: творці — улюбленці долі і всього вони досягають граючись, а їхні твори народжені легко і просто. Але будь-якій людині, що адекватно сприймає світ і здатна до рефлексії власних дій, нескладно здогадатися, яких титанічних зусиль вимагає уявна простота і легкість.

Підіб'ємо підсумок нашим міркуванням. Виявляється, творчість з деякою часткою умовності можна характеризувати новизною продукту, його об'єктивною цінністю, не алгоритмізованим процесом. Важливо і те, що вона універсальна і «не прив'язана» до певного виду діяльності.

Як основні риси виділяють такі:

1. Наявність пошукової поведінки.
2. Спонтанність.
3. Самостійність у прийнятті рішення.
4. Отримання задоволення від процесу.
5. Прагнення до вирішення проблеми.
6. Прояв хоробрості.
7. Сензитивність до побічних продуктів діяльності (розширене поле сприйняття).
8. Інтуїція.
9. Внутрішня активність.
10. Рефлексивність.
11. Переживання змінених станів свідомості.

Виділені риси творчості порівняємо з якостями особистостей, самоактуалізованими та описаними А. Маслоу.

Таблиця

Порівняльний аналіз якостей творчості

Якості	
Творчість	Самоактуалізація
Об'єктивна цінність досліджень	Об'єктивне сприйняття реальності
Умовна новизна	Нонконформізм
Неалгоритмізованість	Захопленість і відданість своїй справі
Наявність пошукової поведінки	Простота і природність поведінки
Спонтанність	Незалежність
Самостійність у прийнятті рішення	Самостійність

Прагнення до вирішення проблеми	Потреба побути іноді одному
Отримання задоволення від процесу	Наявність вищих переживань
Прояв хоробрості	Демократичність
Сензитивність до побічних продуктів діяльності (розширене поле сприйняття)	Доброзичливе і співчутливе ставлення до людей
Інтуїція	Високий рівень соціального інтересу
Внутрішня активність	Повне прийняття своєї власної натури
Рефлексивність	Високий рівень інтелекту
Переживання змінених станів свідомості	Прагнення самовираження

Як видно з таблиці, більшість якостей збігається, творча особистість, що самоактуалізується постійно прагне досягнення, власного росту, відчуває захопленість, інтерес, радість від діяльності й спілкування.

Узагальнюючи вищевикладене, можна констатувати, що всі самоактуалізовані особистості — творчі. При цьому творчість проявляється в усьому: в професії, в побуті, в спілкуванні. Людина в повному обсязі отримує задоволення від життя, і життя відповідає їй тим же.

Але, чи всі творчі особистості мають якості самоактуалізації? На жаль, ні. Існує чимало прикладів вияву творчого генія в якійсь одній вузькій професійній діяльності, науці чи мистецтві, політиці чи соціології. У всіх інших аспектах людина абсолютно некомфортна, вона може бути деспотом у родині, з підлеглими, а може, навпаки, надзвичайно тривожною, боязливою. Життя в цілому не дає їй відчуття радості, що так важливо для особистості, що самоактуалізується, та й задоволення ця людина отримує тільки від власної творчості.

Подібний акцент на діяльності свідчить про наявність аддиктивного агента, що фанатично прив'язує людину до продукту її праці та тим самим, забираючи її від реальності, в якій не цікаво, буденно, нудно тощо. Нескладно припустити, що подібна творчість має характер сублімації.

Таким чином, існує два види творчості: як прояв самоактуалізації і як сублімація. Зрозуміло, що в першому випадку ми маємо справу з автентичною, гармонійно розвиненою особистістю, яка не тільки прагне досягнень, але й готова допомагати іншим людям в їх творчих пошуках. У другому випадку, ми стикаємося з творчістю, що виникла як компенсація нерозв'язних внутрішніх проблем. Як сказав Е. Кречмер: «Люди, що носять в собі задатки внутрішнього конфлікту, є найбільш творчими натурами». Чи так це насправді? Це питання ще вимагає свого вирішення. У нашій же роботі ми спробуємо прояснити причини формування двох різних творчих проявів.

У психоаналізі склалася стійка думка про те, що творчі здібності формуються приблизно у віці 1,5–3 років. Предметом конфлікту розвитку є питання «Чи можу я керувати власною поведінкою?». Якщо батьки підтримують ініціативу дитини в активному пошуку, то формується почуття автономії, впевненості у своїх можливостях, позитивна самооцінка, відчуття поваги і самоповаги. Батьківська підтримка при здійсненні самостійних дій додає впевненості у власних здібностях і можливостях. Цей факт є детермінантою розвитку творчості як компонента самоактуалізації, оскільки

задовольняються базальні потреби в безпеці, любові, повазі і професійній самоповазі на примітивному, але дуже важливому рівні. Як правило, в цьому випадку творчі здібності, й в цілому обдарованість, виявляються рано.

Якщо ж виховання протікає в формі гіперопіки або за повної відсутності підтримки і довіри, то маленька дитина витісняє природну потребу в пізнанні, пошуку. Виникає сумнів у своїх можливостях. Дії батьків фруструють потреби дитини. Енергія потягу, пізнавальної активності блокується, дитина не відчуває підтримки, вона сумнівається у своїх можливостях, створюється основа для формування низької самооцінки та рівня самоповаги. В цьому випадку активно розвиваються механізми психологічного захисту, одним з яких є сублімація. У разі сублімації дитина йде в творчість, з метою захисту від внутрішньої напруги, зниження тривоги. Активність предметно-маніпулятивної діяльності знижується і гальмує появу основних новостворень. Передусім, це оволодіння предметами дії, активна мова, самосвідомість. Тобто все те, що необхідно для розвитку навичок праці, спілкування, пізнання.

Коротко зупинимося на особливостях формування творчих здібностей. Для цього дуже важливо, щоб розвиток особистості відбувався у формі гри. Тільки в цьому випадку дитина отримує задоволення і закріплює відчуття власної значимості у світі людей.

Як відомо, творчість дуже тісно пов'язана з грою. Згідно з Д. Віннікоттом, у грі, а можливо, тільки лише в грі, дитина чи дорослий має волю творчості. Гра є механізмом, який дає змогу людині бути креативною. Через творчу діяльність людина прагне знайти свою Самість (себе, ядро особистості, глибинну сутність). На думку Д. Віннікотта, творча діяльність – це те, що забезпечує здоровий стан людини.

Підтвердження зв'язку гри та творчості можна знайти і у К. Юнга. Він пише: «...створення нового є справою не інтелекту, а потягу до гри, що діє за внутрішнім примушенням». Р. Мей (представник екзистенційно-гуманістичного спрямування) підкреслює, що в процесі творчості здійснюється зустріч людини зі світом: «... Те, що проявляється як творчість — це завжди процес ... в якому здійснюється взаємозв'язок особистості і світу». Згідно з Н. Бердяєвим, творчий акт завжди є звільненням і подоланням. У ньому є переживання сили.

Висновки

Отже, творчість — це те, в чому людина може здійснювати свою свободу, зв'язок зі світом, зв'язок зі своєю глибинною сутністю. Узагальнюючи вищевикладене, констатуємо:

1. Творчість можна розглядати і як похідне механізму сублімації і як компонент самоактуалізації.
2. Всі особистості, що самоактуалізуються, проявляють творчі здібності, причому до різних видів діяльності та в різних формах. Подібна творчість формується з раннього віку, завдяки підтримці та сприйняттю з боку значущого оточення, батьків.
3. Творчість характеру, що сублімує, виконує захисну функцію психіки від внутрішніх переживань. Творчість подібного роду завжди проявляється в одному виді діяльності і, як правило, на тлі порушеного почуття спільності з соціальним оточенням.

4. Потреба в пошуку є основоположною властивістю будь-якої форми творчості. Проте, особистість, що самоактуалізується, готова до спільного пошуку, до творчості інших ставиться з повагою і прийняттям. Відкрита для освоєння нового досвіду.

5. Сублімуюча творчість має закритий, односторонній характер. Особистість з цією формою творчості негативно ставиться до критики, часто знецінює творчість інших. Характерне почуття самотності і стратегія від чи проти людей. Творчість сублімуючого характеру потребує підживлення зовнішніми стимуляторами — схвалення соціумом, алкоголь, кава, драйв, наркотичні засоби тощо.

6. Самоактуалізуюча творча особистість живе за принципом — легко, просто та весело. Сублімуюча особистість народжує твори в «муках творчості».

7. Важливим інструментом у розвитку творчих здібностей є гра, в процесі якої людина пізнає зовнішній світ і відкриває саму себе.

ЛІТЕРАТУРА

1. Винникотт Д. В. Игра и реальность / Д. В. Винникотт. — М. : Ин-т общегуманитарных исследований, 2008. — 240 с.

2. Дружинин В. Н. Психология общих способностей / В. Н. Дружинин. — СПб. : Питер Ком, 1999. — 368 с.

3. Юнг К. Г. Психологические типы / К. Г. Юнг. — СПб. : Ювента ; М. : Прогресс-Универс, 1995. — 716 с.

4. Мэй Р. Мужество творить: очерк психологии творчества / Р. Мэй. — Львов : Инициатива; М. : Ин-т общегуманитарных исследований, 2001. — С. 43.

5. Бердяев Н. А. Смысл творчества / Н. А. Бердяев // Философия творчества, культуры и искусства. — М. : Искусство, 1994. — С. 40.

Максименко Е. Г.

К ВОПРОСУ О ТВОРЧЕСТВЕ

В статье рассматривается вопрос этиологии творческих способностей личности. Анализируются различные подходы к пониманию творчества как процесса. Утверждается, что существует две разновидности творчества, в зависимости от особенностей личности. Рассматривается влияние объектных отношений на формирование творческих способностей в детском возрасте.

Ключевые слова: *творчество, самоактуализация, сублимация, механизмы психологической защиты, социальное окружение, игра.*

Maksymenko O. G.

TO THE QUESTION OF CREATIVITY

The article discusses the etiology of the creative abilities of the individual. Different approaches to understanding creativity as a process. We claim that there are two types of creativity, depending on the characteristics of the individual. The influence of object relations on the formation of creative abilities in childhood.

Key words: *creativity, self-actualization, sublimation, psychological defense mechanisms, social environment, the game.*